

Т.Б. Килыбаев* , Ш.У. Лайсханов , Д.Т. Алиаскаров ,
Н.Е. Усенов , Н.Г. Баканов

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: t.kilybayev@gmail.com

ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТЫНДА МОНОҚАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУ

Мақалада Қазақстандағы Шу, Жаңатас және Қаратау моноқалаларының әлеуметтік-экономикалық және экологиялық жағдайын талдауға арналған зерттеу нәтижелері келтірілген. Экологиялық сезімталдығы жоғары бұл моноқалалар біздің ғылыми жобамыздың назарына айналды, оның мақсаты олардың тұрақты дамуына әсер ететін негізгі факторларды анықтау болып табылады. Зерттеу осы ауылдардың әлеуметтік-экономикалық және экологиялық динамикасын қалыптастыратын факторларды түсініп қана қоймай, сонымен қатар Біріккен Ұлттар Ұйымы бекіткен тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру тетіктерін зерттеуге бағытталған.

Бұл ғылыми зерттеудің мақсаты Қазақстандағы моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық және экологиялық жағдайын талдау үшін негіз болып табылады. Негізгі міндет-олардың дамуына және сайып келгенде бүкіл аймақтың тұрақтылығына әсер ететін негізгі факторларды анықтау. Зерттеу барысында алынған деректер тек аталған өңірлерді ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасындағы ұқсас аумақтарды дамыту үшін маңызды мәнге ие. Зерттеу аясында БҰҰ-ның шет қалаларда белгілеген тұрақты даму мақсаттарын іске асыру тетіктері де зерттелді. Бұл шетелде және зерттелетін моноқалалар контекстінде қолданылатын тұрақты даму тәсілдеріндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу әдістемесі сандық әлеуметтанулық әдісті, атап айтқанда сауалнаманы қолдануды қамтыды. Сонымен қатар, статистикалық және салыстырмалы талдау жүргізілді. Бұл өңірде көптеген даму жоспарларының болуына қарамастан, даму жоспарларын әзірлеу кезінде өңірлердің ресурстары мен әлеуетін есепке алудың нақты әдістемесінің болмауы ескерілді.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы жоғарыда аталған моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық және экологиялық жағдайын талдауға бағытталған кешенді зерттеу жүргізу болып табылады. Бұл зерттеу осы өңірлердің тұрақты дамуына әсер ететін негізгі факторларды, сондай-ақ БҰҰ шет қалаларда бекіткен тұрақты даму мақсаттарын іске асыру тәсілдерін анықтауға мүмкіндік берді. Жұмыстың практикалық маңыздылығы Зерттеу нәтижелері моноқалалар мен ұқсас өңірлердің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін қажетті нақты стратегияларды әзірлеу және шешімдер қабылдау үшін құнды дерекқор болып табылатындығында.

Алынған деректер осы моноқалалар мен іргелес өңірлердің даму жоспарларын әзірлеу үшін құнды ресурс болып табылады. Зерттеу нәтижелері аймақтардың бірегей ерекшеліктерін ескеретін және олардың тұрақты дамуына ықпал ететін нақты стратегияларды әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін. Осылайша, зерттеу экологиялық аспектілер мен әлеуметтік-экономикалық факторларды ескере отырып, аймақтық қауымдастықтардың даму стратегиялары туралы білім саласын байыта отырып, экологиялық сезімталдығы жоғары моноқалалардың тұрақты даму факторларын түсінуге айтарлықтай үлес қосты.

Түйін сөздер: тұрақты даму, моноқала, экономикалық даму, әлеуметтік даму, экологиялық даму, тұрақты даму мақсаттары.

T. Kilybayev*, Sh. Laikhanov, D. Aliaskarov, N. Ussenov, N. Bakanov

Abai Kazakh national pedagogical university, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: t.kilybayev@gmail.com

Study of socio-economic problems of single-industry towns for sustainable development

This article presents the results of a study analyzing the socio-economic and environmental condition of the Shu, Zhanatas and Karatau settlements in Kazakhstan. These single-industry towns, with their high environmental sensitivity, were the focus of our research project, which aims to identify the main factors influencing their sustainable development. The study seeks not only to understand the factors

shaping the socio-economic and environmental dynamics of these townships, but also to explore the mechanisms for realizing the Sustainable Development Goals adopted by the United Nations.

The purpose of this scientific study forms the basis for analyzing the socio-economic and environmental condition of single-industry towns in Kazakhstan. The main objective is to identify the key factors affecting their development and, ultimately, the sustainability of the entire region. The data obtained in the course of the study have important implications for the development not only of these regions, but also of similar territories in the Republic of Kazakhstan. The study also examined the mechanisms of implementation of the Sustainable Development Goals defined by the UN in foreign cities. This made it possible to identify similarities and differences in the approaches to sustainable development applied abroad and in the context of the monotowns under study. The research methodology included the use of quantitative sociological method, in particular, questionnaires. In addition, statistical and comparative analysis was carried out. This became necessary in the light of the lack of a clear methodology for taking into account the resources and potential of regions when developing development plans, despite the existence of numerous development plans in the region.

The scientific significance of the work consists in conducting a comprehensive study aimed at analyzing the socio-economic and environmental condition of the above-mentioned single-industry towns. This study allowed to identify the main factors influencing the sustainable development of these regions, as well as ways to implement the Sustainable Development Goals approved by the UN in foreign cities. The practical significance of the work is manifested in the fact that the results of the study are a valuable database for the development of specific strategies and decision-making necessary to ensure the sustainable development of single-industry towns and similar regions.

The data obtained are a valuable resource for the development plans of these single-industry towns and related regions. The results of the study can be used to develop specific strategies that take into account the unique characteristics of the regions and contribute to their sustainable development. Thus, the study has made a significant contribution to the understanding of the factors of sustainable development of monotowns with high environmental sensitivity, enriching the field of knowledge on strategies for the development of regional communities taking into account environmental aspects and socio-economic factors.

Key words: sustainable development, single-industry town, economic development, social development, environmental development, sustainable development goals.

Т.Б. Килыбаев*, Ш.У. Лайсханов, Д.Т. Алиаскаров, Н.Е. Усенов, Н.Г. Баканов

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: t.kilybayev@gmail.com

Исследование социально-экономических проблем моногородов в целях устойчивого развития

В статье представлены результаты исследования, посвященного анализу социально-экономического и экологического состояния поселков Шу, Жанатас и Каратау в Казахстане. Эти моногорода, обладая высокой экологической чувствительностью, стали предметом внимания нашего научного проекта, целью которого является выявление основных факторов, оказывающих влияние на их устойчивое развитие. Исследование стремится не только понять факторы, формирующие социально-экономическую и экологическую динамику этих поселков, но и изучить механизмы реализации целей устойчивого развития, утвержденных Организацией Объединенных Наций.

Цель данного научного исследования проведение анализа социально-экономического и экологического состояния моногородов в Казахстане. Основная задача заключалась в выявлении ключевых факторов, воздействующих на их развитие и, в конечном счете, на устойчивость всего региона. Полученные в ходе исследования данные имеют важное значение для развития не только указанных регионов, но и аналогичных территорий в Республике Казахстан. В рамках исследования также были изучены механизмы реализации целей устойчивого развития, определенных ООН в зарубежных городах. Это позволило выявить сходство и различия в подходах к устойчивому развитию, применяемым за рубежом и в контексте исследуемых моногородов. Методология исследования включала использование количественного социологического метода, в частности, анкетирования. Помимо этого, был проведен статистический и сравнительный анализ. Это стало необходимым в свете отсутствия четкой методики учета ресурсов и потенциала регионов при разработке планов развития, несмотря на наличие многочисленных планов развития в регионе.

Научная и практическая значимость исследования определяется тем, что результаты исследования представляют собой ценную базу данных для разработки конкретных стратегий и принятия решений, необходимых для обеспечения устойчивого развития моногородов и подобных регионов.

Результаты исследования могут быть использованы для выработки конкретных стратегий, учитывающих уникальные особенности регионов и способствующих их устойчивому развитию. Таким образом, исследование вносит существенный вклад в понимание факторов устойчивого развития моногородов с высокой экологической чувствительностью, обогатив область знаний о стратегиях развития региональных сообществ с учетом экологических аспектов и социально-экономических факторов.

Ключевые слова: устойчивое развитие, моногород, экономическое развитие, социальное развитие, экологическое развитие, цели устойчивого развития.

Кіріспе

Әрбір ел Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асырудың өз жолын таңдайды. Мемлекеттің осы жолда табысты болуы шын мәнінде халық санына, қоршаған ортаға, саяси және әлеуметтік-мәдени жағдайларға байланысты (Siegis et al., 2008).

Әлемде сыртқы және ішкі нарықтағы өзгерістерден сақтандырылған ешбір қала жоқ. Егер өзгерістер қолайсыз болса, қалаларда әлеуметтік және экономикалық мәселелер күрделене түседі. Әсіресе мұндай өзгерістер көпбейінді экономикасы бар қалалардан гөрі, бірбейінді қалалар үшін өте ауыр. Себебі, экономикасы бірбейінді қалалар өзінің тұрақты даму жетістіктерінен гөрі, мәселелердің «жинақталуымен» ерекшеленетіні тарихтан белгілі (Бейсенова, 2015:3). Моноқалалардың экономикасының бірбейінді болуы, яғни, олардың бір немесе бірнеше қала құраушы өндіріс орнының жұмысына тәуелділігі – бұл қалаларды «моноқала» деп атауға негіз болды. Мұндай қалалардың өнеркәсібі технологиялық дамудың төмен деңгейімен, шағын және орта бизнестің және демографиялық тартымдылығының төмен деңгейімен сипатталады (Kunanbaeva et al., 2020). Олардың қалақұраушы кәсіпорындарға тәуелділігін жойып, экономикасын әртараптандыру және болашағы бар салаларды дамыту арқылы тұрақты дамыту мәселесі ғаламдық деңгейде де және жергілікті деңгейде де өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мәселелер БҰҰ Тұрақты даму мақсаттарын: «Кедейшілікті жою», «Лайықты жұмыс және экономикалық өсу», «Индустрияландыру, инновациялар, инфрақұрылым», «Тұрақты қалалар және елді мекендер» жүзеге асыруға септігін тигізеді (Sustainable Development Goals). Моноқалалардың тұрақты дамуы экономикалық өсудің негізгі факторы бола алады (Nurgalieva et al., 2019).

Қазақстан Республикасының аумағында көптеген моноөнеркәсіптік қалалар сақталған. Республиканың 86 қаласының 27-сі немесе әрбір үшіншісі (32%) моноқала мәртебесіне ие

(Kunanbaeva et al., 2020), олардың 16-сы аудан орталықтары болып табылады (Nurgalieva et al., 2019). Қазіргі заманғы классификацияға сәйкес, Қазақстан Республикасында ересек халықтың кемінде 20%-ы қала құраушы кәсіпорында жұмыс істейтін 10-нан 200 мыңға дейін тұрғыны бар қалалық қоныстар моноқалалар болып танылады (Maimurunova et al., 2022). Қазақстан экономикасының практикасында моноқалалардың барлығы да бірсалалы құрылымға ие (Nurgalieva et al., 2019). Ал жалпы, Кеңес Одағы тұсында қалыптасқан бірсалалы қалалардың әлеуметтік-экономикалық даму мәселелері бір-біріне ұқсас келеді (Maimurunova et al., 2022). Олардың қатарына Жамбыл облысындағы Шу, Қаратау және Жаңатас қалалары да жатады. Осындай моноқалаларды тұрақты дамытуда экономиканы цифрландыру және ақылды технологияларды ендіру арқылы «ақылды қала» жобалау (Kunanbaeva et al., 2020), адам капиталын шоғырландыру (Rubtsov et al., 2020), шынайы экономикалық жинағын өсіру (Pyzhova, 2020), дамытудың экономикалық моделін жасау (Nurgalieva et al., 2019) және т.б. жүзеге асыру қажеттігі туралы зерттеулер бар. Алайда моноқалаларды дамыту бойынша қандай да бір шешім қабылдас бұрын, ол қалалардың әлеуметтік экономикалық жағдайын жан-жақты зерттеу қажет. Wagner және Growe-тың (Wagner, 2021) аналитикалық зерттеуі бойынша ғаламдық қалалар, мегополистермен салыстырғанда, орта және кіші қалалар анағұрлым аз зерттелген және қалалар географиясының зерттелуіндегі олардың үлесі тым төмен. Бұл біз зерттеп отырған шағын моноқалаларға және олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының зерттеуіне де қатысты.

Моноқаланың экономикалық проблемалары әлеуметтік-экономикалық сфераға және қаладағы әрбір жанұяның жеке өміріне әсер етіп (Альбрехт, 2023) қоғамдағы әлеуметтік мәселелердің қалыптасуына себеп болады. Әлеуметтік зерттеулер қаланың әлеуметтік-экономикалық ахуалына қарай оның қай типке (Maslennikov, 2018) жататынын анықтауға болады. Бұл зерттеулер моноқалалардың дамуына талдау жасауға негіз

болып, аумақтық экономиканы дамытуға арналған шараларды жоспарлауға септігін тигізеді (Rubtsov et al., 2020). Осы зерттеудің мақсаты – Жамбыл облысындағы Шу, Жаңатас және Қаратау қалаларындағы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді зерттеу және оларға талдау жасау арқылы қала дамуын тежеуші факторларды анықтау болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің ақпараттық базасына әртүрлі мәліметтер кірді. Олар: жарлықтар, ҚР Үкіметінің бұйрықтары, мен қаулылары Ұлттық статистика агенттігінің ресми сайттарындағы статистикалық мәліметтер, сауалнамалық және сұхбаттасу арқылы жинақталған материалдар, моноқалаларды дамыту мәселесіне арналған авторлардың ғылыми еңбектері.

Осы тақырыпты зерделеу кезінде салыстырмалы талдау әдісі – Шу, Жаңатас және Қаратау қалаларындағы қалыптасқан мәселелерді, қалалардағы моноқаланы дамытудың мемлекеттік бағдарламаларының мақсаттылығы мен нәтижелілігін салыстыру арқылы кеңістіктік ерекшеліктерін анықтау жұмыстары жүргізілді.

2023 жылы 13-20 мамыр аралығында зерттеу тобы жобаның міндеттеріне сәйкес әлеуметтанулық зерттеу жүргізіп, талдауға қажетті мәліметтер жинады. Қазақстанның моно-қалалары мәртебесіне ие Шу, Жаңатас, Қаратау шағын қалаларында респонденттердің, яғни жергілікті халықтың субъективті пікірлері алынды. Талдауға қажет мәліметтер зерттеудің сандық әдісі – сауалнама арқылы жиналды. Әр қалаға барып, далалық зерттеу жүргізген топқа алдынала нұсқаулық беріліп, мәліметтерді жинаудың дұрыс алгоритмін сақтау қадағаланды. Осының нәтижесінде респонденттерден жиналған мәліметтердің шынайылығы қамтамасыз етілді. Зерттеудің практикалық тұсынан бұрын сауалнаманың мазмұны әзірленді, талқыланды және зерттеу тобы тарапынан толықтырулар жасалды. Осыған байланысты сауалнама негізгі 3 блоктан құрылды:

- 1) халықтың әлеуметтік-экономикалық ахуалға көзқарасы;
- 2) жергілікті экологияны жақсартуға қатысты пікірлері;
- 3) жергілікті экономиканы жақсартуға қатысты пікірлер.

Сауалнамаға қатысушылар google forms түрінде электронды нұсқаларын және қағаз нұсқаларын толтырды. Сауалнама толықтай ано-

нимді формада өткізіліп, зерттеуге қажетті тек әлеуметтік-демографиялық мәліметтері алынды. Зерттеудің соңында алынған мәліметтер сандық нұсқаға ауыстырылып, оған статистикалық талдау жасалды.

Әдебиеттерге шолу. Зерттеу жұмысын жүргізу бірінші кезекте әлемдік деңгейде жүзеге асырылған зерттеу жұмыстарының нәтижелерін зерделеуден басталды. Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асырушы елдер, соның ішінде жеке қалалардың тұрақты дамуына назар аударып отырған зерттеулер аз емес. Соңғы зерттеулердің қатарында А. Дария, М. Саллах және оның әріптестері «Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріндегі тұрақты дамуды жоспарлауды салыстырмалы зерттеу» еңбегінде оңтүстік шығыс Азия елдеріндегі қалалардың тұрақты дамуына жасалған салыстырмалы талдау нәтижелерін айтып кетсек болады. Бұл зерттеуде олар үш елдің тұрақты даму мақсаттарын орындаудың қысқа мерзімді және орта мерзімді жоспарларының орындалуын қарастырып, контент талдау және сұхбат әдістері арқылы қызықты мәліметтерге қол жеткізді (Darjah et al., 2020). Бұл Индонезия, Малайзия және Бруней шығыс елдерінің халық саны, адам басына шаққандағы табысы, тіпті мемлекетті басқару типі де әртүрлі. Десек те бұл ғалымдар осы елдердегі экономикалық, әлеуметтік, демографиялық ахуалдарға зерттеу жүргізіп ортақ индикаторларды тауып, оларға салыстырмалы талдау жасады. Қысқасы, алынған мәліметтерге сәйкес Индонезия табысы ең аз мемлекет болса да, тұрақты даму мақсаттарын орындауда табандылық көрсетіп, мемлекет тарапынан мықты қолдау көрсетілетінін аңғартты. Яғни тұрақты даму мақсаттарын орындау ұлттық жоспардан бөлек секторларға бөлінген кіші жоспарлардың, жол карталарының жасалып, жүзеге асырылуын қадағалайтыны негізгі фактор болып отыр.

Келесі зерттеу шетелдік, дәлірек айтқанда ирландиялық Р. Молс, В. Фолей және олардың әріптестерінің «Тұрақты дамуды практикалық бағалау-елді мекендер деңгейіндегі тұрақтылықты өлшеу әдістемесі» тақырыбындағы ғылыми зерттеу жұмыстарының нәтижелерімен байланысты. Бұл еңбекте елді мекеннің көлемі, функционалдығы, географиялық орналасуы және тұрақты даму арасындағы байланыстар зерттеледі. Талдау үш аймақтық кластерде орналасқан Ирландияның 79 елді мекендерінің іріктемесінде жүргізілді. Бұл зерттеу тұрақты дамудың маңызды аспектілеріне бағытталған: көлік, қоршаған орта сапасы, теңдік және өмір сүру сапасы мәселелері (Moles et al., 2008). Бұл зерттеудің

нәтижелерін жалпылама тұрғыда қарастырсақ, кіші не үлкен қалалардың тұрақты дамуы демографиялық көрсеткіштерге емес, өмір сүру деңгейіне, дәлірек айтқанда адамдардың әлеуметтік қарым-қатынастың жоғары деңгейінің орын алуына тікелей байланысты екендігі дәлелденді.

Қаланың тұрақты даму өлшемдерінің бірі ретінде ақылды мобильділік индексі (Smart Mobility Index) бола алады. Бұл халықаралық өлшем бірлігі әлеуметтік, экологиялық, экономикалық және технологиялық өлшемдерді қамтиды. Аталған индекс испандық зерттеушілер И. Лопез-Карейро, А. Монзонның «Испан қалаларындағы ұтқырлық модельдерінің тұрақтылығы мен инновациясын бағалау. Қалалардың мөлшері мен типологиясы бойынша талдау» атты зерттеу жұмысында қалалардың ұтқырлығы мен инновациялық деңгейін өлшеу үшін қолданылды. Smart Urban Mobility түсінігі технологиялық, әлеуметтік, экологиялық және экономикалық өлшемдер арасындағы алшақтықты қысқартуды көздейтін ақылдылық пен тұрақтылық шарттарын сәйкестендіруге тырысады. Инновациялық және тұрақты үлгілерге негізделген Smart Urban Mobility біздің қазіргі қоғамымыз үшін өте маңызды. Мұндағы мақсат әлеуметтік, экологиялық тиімді және экономикалық бәсекеге қабілетті қалаларды дамыту болып табылады (Lopez-Carreiro et al., 2018).

Экологиялық перспективадан басқа, қалалық және ауылдық жүйелердің тұрақтылығын кешенді диагностикалау үшін әлеуметтік-экономикалық талдау өте маңызды. Осыған орай тағы да испандық зерттеушілердің келесі еңбегі қазақстандық зерттеумен ұқсас болды. С. Гонзалес-Гарсия мен А. Муньез өз әріптестерімен тұрақтылықтың үш тұғырын қамтитын 38 индикаторға негізделген тұрақтылықты бағалау әдістемесін ұсынды: әлеуметтік, экономикалық және экологиялық. Бұл әдістеме «Галисия муниципалитеттерінің тұрақтылығын бағалауға экологиялық, экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштерді қосу» зерттеуінде көрініс тапты. Осы бағалауды жүзеге асыру үшін Галисияда (Солтүстік-Батыс Испания) орналасқан 313 муниципалитеттің 64-і таңдалды және олардың халық санына қарай үш санатқа (орташа, шағын және ауыл) жіктелді (González-García, 2019).

Одан бөлек қалалардың тұрақты дамуын зерттеген бірқатар ғалымдардың зерттеу жұмыстарын (еңбектерін) атап өтсе болады. Солардың ішінде: Р.Чигис, Д.Гинейтиененің «Жергілікті қоғамдастыққа қатысуға негізделген тұрақты дамуды стратегиялық жоспарлау аспектілері:

Литва тәжірибесі» (Ciegis et al., 2008), Г. Рубцов, А. Литвиненко «Моноқалалардың дамуы экономикалық және аймақтық өсу факторы ретінде» (Rubtsov et al., 2020), Ю. Пыжова «Сібір мен Ресейдің Қиыр Шығысындағы моноқалалардың тұрақты дамуы: аймақтық экономикалық өсудің құны қандай?» (Pyzhova, 2020), О. Альбрехт, А.Тараданова «Моноқаланың отбасылық әл-ауқатының шарттары мен факторлары: өндірістік аспектілері» (Альбрехт, 2018), А. Масленников, А. Егоров, И. Зубков «Моноқалалардың әлеуметтік-экологиялық мәселелері және оларды шешудің кейбір жолдары» (Maslennikov, 2018).

Сонымен қатар отандық зерттеушілердің еңбектерін де атап өтсе болады: «Шет елдер тәжірибесі негізіндегі моноқалалардың даму үлгісі» (Бейсенова, 2015), «Ақылды қала» тұжырымдамасы моноқаланың инфрақұрылымын басқару стратегиясы ретінде» (Kunanbaeva et al., 2020), «Моноқалалардың тұрақты дамуы экономиканы тұрақтандыру факторы ретінде» (Nurgalieva et al., 2019). Одан бөлек салыстармалы талдау жасау мақсатында мәліметтер қазақстандық ресми ақпараттар көздерінен алынды: «Атамекен» ұлттық кәсіпкерлер палатасының аналитикалық қызметінің ресми сайты, ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика бюросының ресми сайты, ҚР Ұлттық банкі ресми сайты, ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, inform.kz ақпараттық сайты.

Нәтижелер мен талқылаулар

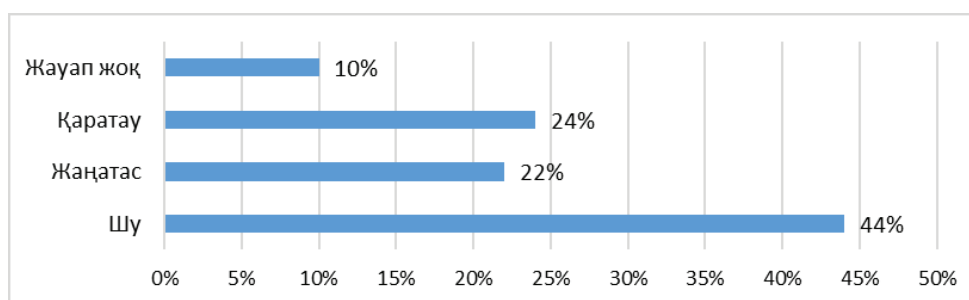
Сауалнамалық зерттеу жұмыстары 2023 жылы 13-20 мамыр аралығында Шу, Жаңатас және Қаратау қалаларында жүргізілді. Төменде көрсетілген дигараммаға сәйкес (1-сурет) респонденттердің көпшілігі – 43,5% Шу қаласынан, 23,7% Қаратау қаласынан, 22,4% Жаңатас қаласынан болса, қалған 10,4% өз елді мекендерін көрсетпеді.

Іріктеме процесіне келсек, жалпылама іріктемеге негізгі көрсеткіштер, дәлірек айтқанда әр қаланың негізгі салаларында қызмет ететін 18 жастан жоғары ер мен әйелдерге бағытталып, қалалардың локацияларына негізделді. Мәселен, қала саябақтары, сауда орындары, базарлары, аландар, адам көп шоғырланған көшелерде қағаз сауалнама таратылып, медицина, білім саласы сияқты өзге салалардың өкілдері арасында электронды нұсқалары үлестірілді. Одан бөлек сандық әдіспен қатар сапалық әдіс – сұхбат жүргізіліп, зерттеуге қажет құнды пікірлер жиналды. Бұл мәліметтер кейінгі есептерде көрініс

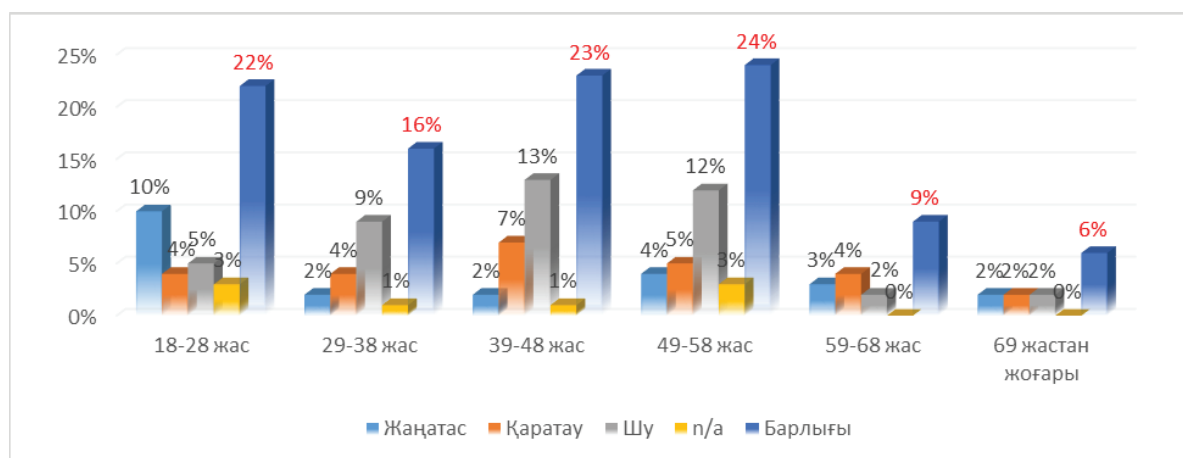
табатын болады. Сандақ әдіспен жиналған эмпирикалық мәліметтерге оралсақ, барлығы сауалнамаға 499 адам қатысып, өздерінің субъективті пікірлерін зерттеу тобына қалдырды.

Жоғарыда келтірілген диаграммаға сәйкес (2-сурет) сауалнамаға қатысушылардың жастарын аңғаруға болады. Респонденттердің көп бөлігі (23%) 39-58 жас аралығында. Демек осы жауап бергендер жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайына, өңірдің ахуалына дұрыс әрі объективті баға бере алатындардың қатарында деп санауға болады. Сонымен қатар

бұл жастағы азаматтардың басым бөлігі жұмыс істеп, күнделікті өмірде қаланың тынысын білетін десек қателеспейтіміз анық. Сонымен қатар жастар үлесі де осы когортаға ұқсас, олар 22% құрайды. Бұл да ескерілетін жәйт, себебі жастар әр елді мекеннің қозғаушы күші, болашағы, капиталы болып табылады. Олардың да пікірі негізгі сұрақтарды талдауда өте маңызды болып келеді. Сауалнама сұрақтарына аз жауап бергендердің қатарында 29-38 жастағы қала тұрғындары (16%), 59-68 жас (9%) және 69 жастан жоғары адамдар (6%) құрады.

1-сурет – Респонденттердің қала бойынша үлесі

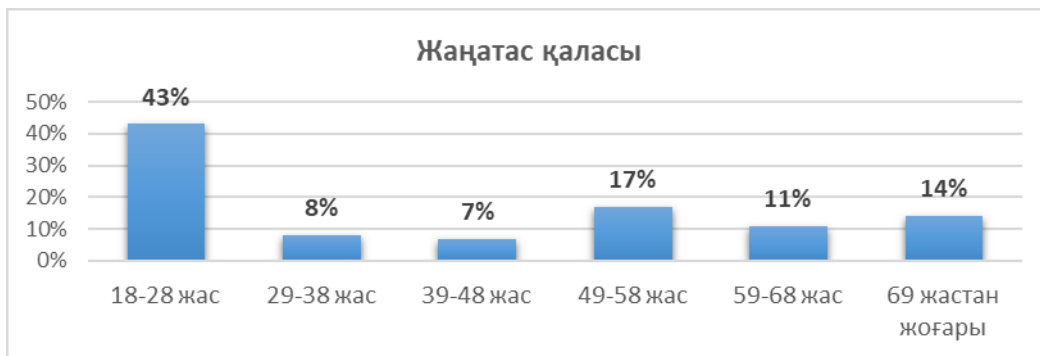

2-сурет – Респонденттердің жас ерекшелігі

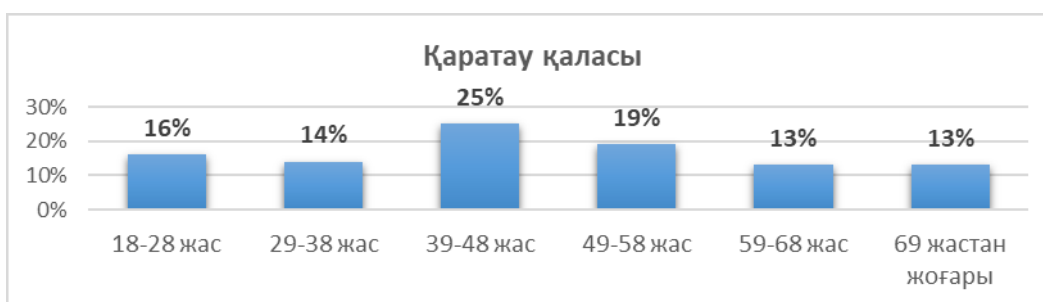
Әлеуметтанулық зерттеу жүргізілген қалаларға жеке тоқталсақ, Жаңатастың жастары (18-28 жас) өз пікірлерін білдіруде белсенділік танытса (3-сурет), Қаратау мен Шу қалаларында 39-48 жастағы адамдар зерттеу тобының сұрақтарына ерікті түрде қызығушылық танытып жауап берді (4, 5-сурет).

Сауалнамалық деректерді талдауды жалғастырсақ, үш моно-қаланың тұрғындарының ба-

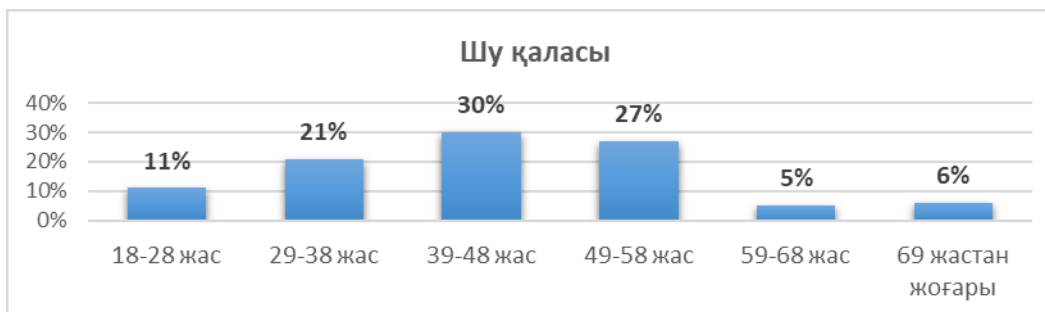
сым бөлігі (40%) 30 жылдан артық уақыт өз елді мекендерінде тұрып жатқанын байқауға болады (6-сурет). Бұл өз кезегінде сауалнамаға қатысқандардың ішінде қаланың проблемалары туралы хабардар адамдар үлесінің жоғары екендігін дәлелдейді және ересек адамдардың шын мәнінде тұрғылықты жерлеріне, қоршаған ортасына (экологиясына), экономикалық дамуына бейжай қарамайтынын көрсетеді.

3-сурет – Жаңатас қ. респонденттерінің жасы

4-сурет – Қаратау қ. респонденттерінің жасы

5-сурет – Шу қ. респонденттерінің жасы

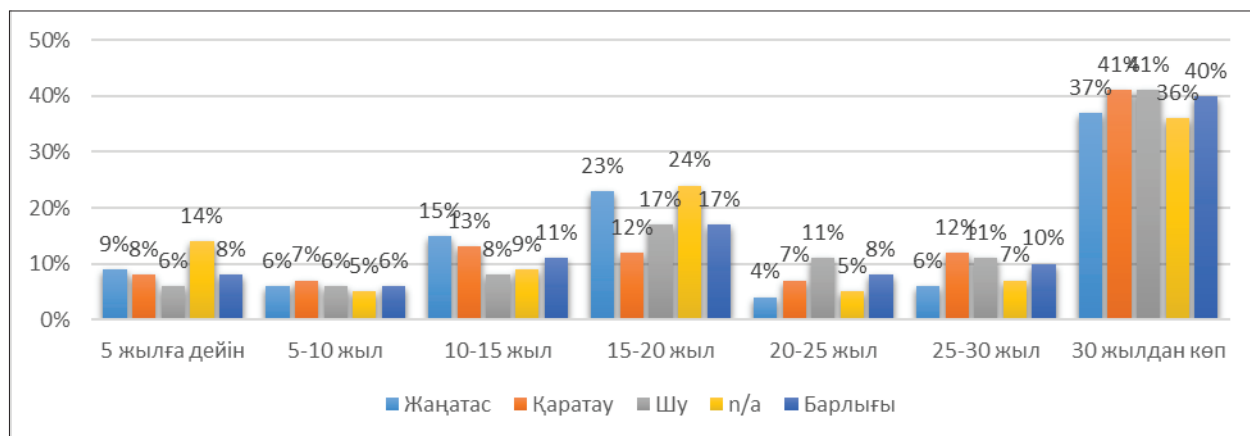
6-сурет – Қалада тұру (өмір сүру) ұзақтығы

Келесі диаграммаларда әр қала бойынша тұрғындардың өмір сүру ұзақтығын көруге болады (7, 8, 9, 10-суреттер).

Сауалнама деректерін статистикалық талдаулардың нәтижесі көрсетіп отырғандай, барлық моно-қалалардың жауап берген тұрғындары 30 жылдан артық өмір сүріп жатыр.

Сауалнама арқылы статистикалық мәліметтерді жинау зерттеу тобымен қалаларда адамдар көп шо-

ғырланған көшелерде, демалыс орындарында (саябақтар, алаңдар және т.б.), сауда-саттық жерлерде, сонымен қатар кейбір мекемелерде жүргізілді. Диаграммада байқағандай (11-сурет), сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі білім саласынан, дәлірек айтқанда мектеп педагогтері мен қызметкерлері болды (55%). Қалған респонденттердің үлесі аздау болды. Айта кететін жәйт, жұмыссыздар категориясы арасында студенттер де бар.

7-сурет – Қалаларда өмір сүретін респонденттер бойынша салыстырмалы талдау

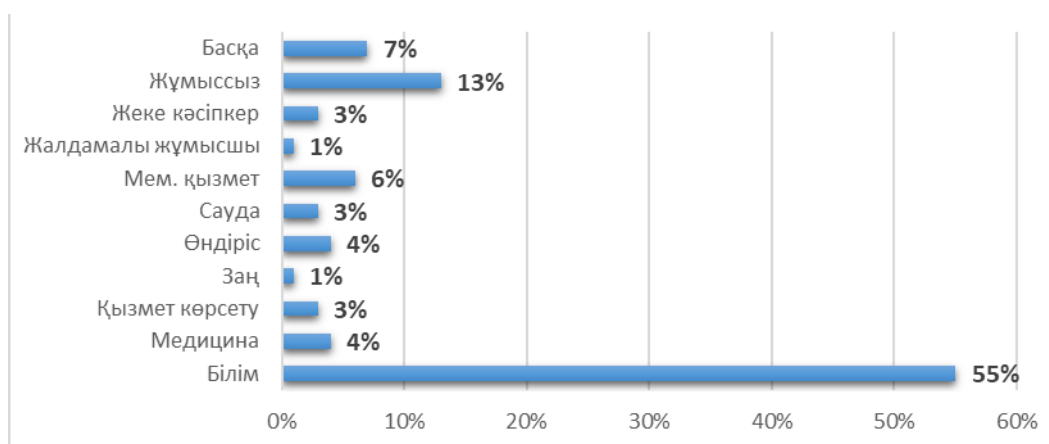
8-сурет – Жаңатас қ. тұрғындары бойынша көрсеткіштер

9-сурет – Қаратау қ. тұрғындары бойынша көрсеткіштер

10-сурет – Шу қ. тұрғындары бойынша көрсеткіштер

11-сурет – Респонденттердің жұмыс істеу саласы / кәсібі

Сауалнамаға қатысып, жауап бергендердің экономикалық жағдайын да тексеру зерттеу міндеттерінің бірі болды. Осыған орай олардың жеке басына шаққандағы айлық табысы туралы сұрақ қойылды.

Респонденттердің көп бөлігі 100-200 мың теңге арасында (31%) және 60-100 мың теңге арасында (28%) табыс табатыны белгілі болды (12-сурет).

«Атамекен» ұлттық кәсіпкерлер палатасының аналитикалық қызметінің баяндауынша 2023 жылдың 1-ші тоқсанында орташа айлық жалақының мөлшері 340 636 теңгені құрады (Ұлттық статистика бюросы, 2023). Салыстырмалы түрде талдасақ, сауалнамаға қатысушылардың көбі бұл орташа көрсеткішке жетпейді, тек 5% ғана сәйкес. Әрине бұл бүкіл аймақтың көрсеткіші емес, десек те зерттеу тобының назарында болған респонденттер өз табыстары туралы осындай мәлімет берді. Сонымен қатар, Ұлттық экономика министрлігінің Статистика бюросының ресми мәлідемесі бойынша 2023 жылдың 1 қаңтарынан бастап ең төменгі жалақы 70000 теңге мөлшерінде белгіленген. Ал бұл

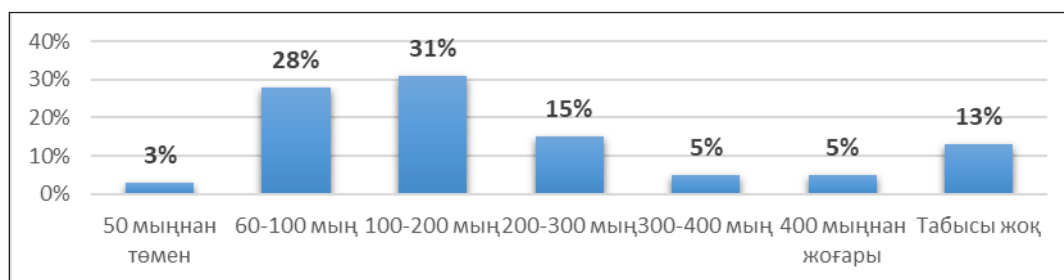
көрсеткіш респонденттер арасында 28% құрайды. Демек, сауалнамаға қатысқан 3 моно-қала тұрғындарының 3/1 бөлігі ең төменгі айлық жалақы алады. Аталған бюроның келесі ресми мәліметтеріне сүйенсек, Жамбыл облысының 2022 жылға көрсеткіштері бойынша орташа айлық жалақы мөлшері 254 646 теңгені құрайды. Республика көлеміндегі көрсеткіш төмендеу болғанымен, сауалнамаға қатысушылардың тек 15% ғана бұл статистикаға сәйкес келеді.

Сауалнамаға қатысушылардан өздері өмір сүріп жатқан қаланың қандай салалардың жұмысына көңілі толмайтыны туралы сұралды (31-сурет).

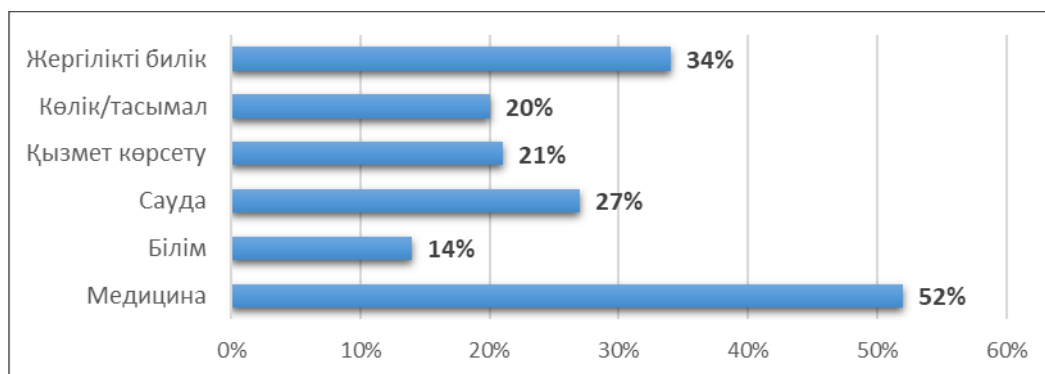
Алынған жауаптарға сәйкес медицина қызметі бірінші әрі өзекті мәселе екенін аңғаруға болады. Респонденттердің едәуір бөлігі 39-58 жас аралығында болғанын ескерсек, олардың медициналық қызметтерге жиі жүгінетінін де көре аламыз. Екінші шешімін табуға қажет болып отырған мәселе ол жергілікті билікке деген көзқарас. Жиналған мәліметтерге сүйенсек, сауалнамаға қатысқан азаматтардың 34% жергілікті билік атқарып отырған қызметтерге көңілі

толмайтынын көре аламыз. Кейбір ғалымдар шағын қалалардың демографиялық және кадрлық тартымдылығы өте төмен, сондықтан бәсекеге моноқалалар мен іргелес аумақтық округтердің экономикалық салаларында бәсекеге қабілеттілігі төмен болатындығын көрсетеді. Практика көрсеткендей, Моноқалалардағы қалалық инфрақұрылым: жолдар, коммуналдық қызметтер, тұрғын үй, білім беру, ғылыми, мәдени, меди-

циналық мекемелер – жақсарту және дамыту үшін үлкен резервтерге ие. Олар нарықтық қатынастардың инновациялық дамуы жағдайында әлеуметтік-экономикалық белсенділіктің төмен деңгейіне ие (Kunanbaeva et al., 2020). Өйткені, олардың және олардың маңындағы аймақтардың экономикасының құрылымы нарықтық экономиканың қазіргі талаптарына сәйкес келе бермейді (Nurgalieva et al., 2019).

12-сурет – Респонденттердің айлық табыс көлемі (теңге)

13-сурет – Респонденттердің көңілі толмайтын сала

Бұл бәлкім халық арасында өз жұмысы туралы кең насихат жүргізілмегеннің себебі де болу мүмкін. Оны келесі диаграммадан көре аламыз (14-сурет).

Қарастырылып отырған үш моно-қала тұрғындарының пікірінше қаланың жалпы дамуын бірінші кезекте жұмыс орындарымен қамтамасыз етуден бастау керек. Бұл жауапты 35% сауалнамаға қатысушылар таңдады. Жұмыс орындарының көп болуы моно-қаланың экономикасына оң септігін тигізетіні сөзсіз. Келесі шешімін табуды талап етіп отырған мәселе ол инфрақұрылым, дәлірек айтқанда көшелердің түр-келбетін реттеу. Тұрғындардың 31% қалалардың көшелерін жөндеу қажеттігін айтып отыр, соның ішінде жарық шамдарын орнату,

жолдарға асфальт төсеу, арықтар салу және т.б. Сонымен қатар халықтың әл-ауқатының артуына, олардың өнімді еңбек етуіне, әлеуметтік байланыс орнатуына әрине қаланың көрікті жерлері әсер етеді. Осыған орай сауалнамаға қатысушылардың 29% қалалардағы демалыс орындарын көбейтуді ескертті. Соның ішінде саябақтар, алаңдар, ойын-сауық кешендері. Одан бөлек кейбір респонденттер жекелеген пікірлерін жазып, жастарға спорт кешендерінің аз немесе жұмыс істемейтіні туралы хабардар етті. Аз болса да 25% респонденттер білім саласына да назар аударуды сұрап отыр. Білім саласы жаңа сауатты болашақ кадрларды даярлауға себеп болатыны анық. Ол бағытта жұмыс сапасын арттыру тек білім алушылардың ғана

емес, сонымен қатар педагогтердің де жағдайына көңіл бөлуді меңзейді. Бұл әрине кешенді әрі жан-жақты тәсілдерді қолдануды талап ететін шешімдердің бірі. Десек те қала тұрғындарының субъективті пікірлеріне құлақ асып, жоғарыда көрсетілген мәселелерге назар аудару қажет. Бәлкім алдыңғы сұрақтағы жергілікті билікке көзқарастың теріс болуы (34%) осы мәселелердің, соның ішінде жұмыс орындарын

арттыру мәселесін шешкенде оң болуы мүмкін. Сонымен қатар жұмыс орындарының ашылуы моно-қаладан адами капиталдың – еңбекке жарамды жастардың үлкен қалаларға миграциясын тоқтатуға бірден-бір себеп бола алады.

Сауалнама барысында алынған мәлімтерге сүйенсек (15-сурет), моно-қалалардың экономикасын жақсартуды тұрғындар келесі жолда көреді: 66% – жұмыс орнын көбейту.

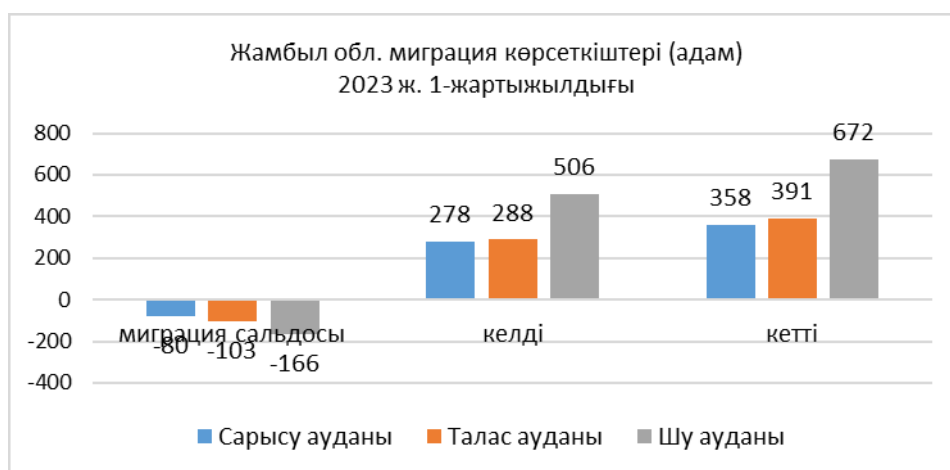
14-сурет – Қаланың дамуы туралы респонденттердің пікірлері

15-сурет – Моно-қаланың экономикалық дамуы туралы респонденттердің пікірі

Жоғарыда келтірілген сұрақпен корреляция жасай отыра, осы проблеманың халық үшін аса маңызды екенін көре аламыз. Демек, билік халықты жұмыспен қамтамасыз ету мәселесін бірінші кезекке қоюу қажет екені белгілі болып отыр; 36% – коррупцияны жою. Яғни тікелей не болмаса жанама түрде бұл қоғам індетімен кезіккен адамдардың пікірі зерттеу үшін өте маңызды; 34% – баспана проблемасын шешу. Моно-қала әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан қызығушылық тудыру үшін, жаңа мамандарды тарту үшін, жергілікті халықты жұмыспен қамтамасыз ету үшін баспана мәселесін шешу әуелгі сұрақтардың бірі; 33% – банктердің несиелерін азайту. Бұл нұсқаны көрсетудегі мақсат ақшалай несиелерді азайту емес, несиелерді байланысты жергілікті халықтың пікірін білу. Сауалнамаға қатысушылардың 3/1 бөлігі несиелерді азайтуды сұрады. Демек проблема бар және халық әртүрлі формадағы несиелерді тұ-

тынатынына бұл бір дәлел бола алады. Ұлттық банктің ресми ақпаратына сәйкес 2023 жылдың сәуір айында жеке кәсіппен байланысты емес халыққа берілген несиелер көлемі 14 трлн-ға жуықтаған, ал бұл көрсеткіш былтырғымен салыстырғанда 4 трлн-ға көп. Яғни халықтың несиелер алу қарқыны жыл сайын артуда. Жалпы халықтың несиелерге жүгіну себептерін анықтау үшін белгілі әлеуметтік топ өкілдерін іріктеп (зерттеу субъектілерін), солармен тереңдетілген сұхбат жүргізу қажет. Бұл зерттеу тобының алда жүргізілетін жұмысы болуы мүмкін; 32% – білікті мамандарды тарту. Статистика бюросының мәліметтеріне тағы да жүгінсек, 2023 жылдың бірінші жартысында зерттеу фокусындағы үш ауданнан орта есеппен 166 адам көшкен (16-сурет) (Ұлттық статистика бюросы, 2023). Бұл тек ресми көрсеткіш, ал бейресми түрде күнделікті, апта сайын, ай сайын үлкен қалаларға барып жұмыс істеп жүрген азаматтар саны белгісіз.

16-сурет – Үш ауданның адам миграциясы көрсеткіштері (stat.gov.kz сайтынан)

Миграция мәселесі әдетте жас буынға тиесілі, себебі бұл үрдіс көбінесе мектеп бітіруші түлектеріне қатысты. Басты себеп – жоғары білім алу мақсатында үлкен қалаларға бару, орнығу.

Моноқалаларды дамытудың шетелдік тәжірибесі моноқалалар мәселесін шешудің екі балама жолын көрсетеді: біріншісі – аумақтың инфрақұрылымын дамыту, халықты жаңа перспективалы кәсіптерге оқыту, экологияны жақсарту, қалалық ортаның тартымдылығын қалыптастыру бойынша ұлттық және аймақтық мемлекеттік бағдарламаларды белсенді қолдануға бағытталған. Бұл жолды таңдаудағы басты

кедергі – оның қаржылық және уақыттық шығындары болып табылады. Екінші – әлдеқайда арзан және мемлекеттік органдардың ең аз қатысуымен аумақты табиғи қалпына келтіруге бағытталған. Табиғи көші-қонға байланысты территория халқы азаяды, бұл болашақта муниципалитет толығымен жабылғанға дейін жоғары жұмыссыздыққа байланысты мүмкін болатын әлеуметтік шиеленісті жояды (Rubtsov et al., 2020). Экономикалық дамудың негізгі көрсеткіші ретінде шынайы экономикалық жинақ (genuine savings) моноқаланың ішкі жүйесіндегі әрбір компонент тұрақты жұмыс істегенде ғана қалыптасады (Puzhova, 2020).

17-сурет – Қала экологиясын жақсарту туралы пікірлер

Сауалнамаға қатысушылар өз жерлерінің экологиясы туралы пікірлерімен бөлісті (17-сурет). Алынған мәліметтерге сәйкес экологияны жақсартудың бірден-бір жолы, басым көпшілігінің (69%) жауабы бойынша, қоқыс тастамаудан басталу қажет. Бұл қоғамның мәдени капиталын жоғарылату қажеттігін көрсетеді. Француз ғалымы Пьер Бурдьё сынды мәдениеттанушы, әлеуметтанушы ғалымдардың пікірінше мәдени капитал ол әр адамның ішкі жан дүниесінің реттілігі, қоршаған ортамен қарым-қатынасы, материалдық әрі рухани құндылықтары. Айналасын таза ұстаған адам қоғамда өмір сүріп жатқан азаматтардың құқығын, құндылықтарын сыйлайтын адам екені сөзсіз. БҰҰ тұрақты даму мақсаттарының ішінде жаһандық азаматты тәрбиелеу мәселесі көтеріледі. Жаһандық азамат бұл тек локальді, яғни өз үйін, қаласын, мемлекетін ғана емес, әлемге жаны ашып, іс-әрекетінің нәтижесі бүкіл әлемдік тіршілік цикліне әсер ететінін білетін, сезінетін адам. Осы жолда жаһандық құзіреттіліктерді адам бойында қалыптастырып, дамыту Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асырушы мемлекеттердің өзекті проблемаларының бірі. Сауалнамаға қатысушылардың 35% балабақша, мектеп жасынан бастап балаларды қоршаған ортаны аялауға тәрбиелеу қажет екенін айтып отыр. Бұл ретте экологиялық тәрбиелеу тек білім беру ұйымдарында емес, бірінші кезекте отбасыдан басталатынын атап өту қажет. Қарастырылып отырған екі нұс-

қаның да түбірі қоғамның ең маңызды әрі кіші бөлшегі отбасыдан, отбасы құндылықтарынан бастау алатынын көре аламыз. Демек, проблема қоғамның тұрақтылығын сақтауға бағытталған оның нормаларымен жүруде емес, отбасындағы дұрыс әдеп, қарым-қатынасқа негізделген ата-ана моделін қалыптастыруда деп тұжырымдауға болады. Одан бөлек, егер білім беру жүйесіне назар аударсақ, экология пәні өкінішке орай факультативтік, яғни қосымша пән ретінде аз сағат мөлшерінде өткізілетінін байқаймыз. Бұл ретте зерттеу тобы экологиялық тәрбиелеуді ғылыми жобаларды жүзеге асыру арқылы беруге болатынын айтады. Бұл сонымен қатар мектептер мен ЖОО арасында көпір салуға, ғылыми жобалар аясында мектеп оқушылары, мұғалімдері мен ЖОО ғалым оқытушыларымен тығыз байланыс орнатуға мүмкіндік берер еді.

Респонденттердің 27% үйлерді толық газбен қамтамасыз ету қажеттігі туралы айтып отыр. Алайда бұл проблема мемлекет тарапынан қолға алынып, шешімін тауып келе жатыр. Қазақстан Республикасын газдандырудың 2015-2030 жылдарға арналған бас схемасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысында 2021 жылы халықтың коммуналдық қызметтеріне қажет газбен қамтамасыз ету 2021 жылы 6,02 млрд м³ деп жоспарланса, 2030 жылы бұл көрсеткіш 5,2 млрд³ –ге жетеді деп жазылған (ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2022). Ал зерттеліп отыр-

ған аймаққа келсек, Жамбыл облысында 371 елді мекенінде шамамен 1,2 млн адам тұрады, оның ішінде Тараз, Қаратау, Жаңатас, Шу қалаларында – 460 мыңнан астам адам. 2023 жылы Жамбыл облысында 22 ауылды газдандыру жоспарлануда. Ал 2027 жылға дейін өңірде барлық елді мекендерді газдандыру көзделген (inform.kz ақпараттық порталы, 2023).

Сауалнамаға қатысқандарың 22% баламалы энергия түрлерін пайдалану қажет деген пікірлерімен бөлісті. Соның ішінде жел, су, күн энергиясын қолдану жаһандық үрдіс екенін айта кеткен жөн. Дегенмен, жоғарыда атап өткендей, қазіргі таңда халықтың ең негізгі қолданыстағы энергия түрі ол газ болып отыр.

Дегенмен, Серб ғалымы (Pyzhova, 2020) моноқалалар елдегі ЖІӨ көп бөлігін қамтамасыз

ете отырып, шынайы жиынтық құнның теріс мәндеріне ие және анағұрлым экологиялық (егер сол сәтте қала құраушы кәсіпорын жұмыс істеп тұрса) немесе әлеуметтік (егер кәсіпорын әлеуметтік шиеленісті бастан кешірсе) апатқа бейім болатынын атап өткен. Моноқалалардағы атмосфераның ластануының негізгі көзі қалақұраушы кәсіпорын болып табылады. Осыған орай, осы кәсіпорындардың басшылығы кез келген қызметті, оның ішінде Техникалық қайта жарақтандыру жұмыстарын экологиялық проблемаларды шешу контекстінде қарауы тиіс (Maslennikov et al., 2018). Бұл тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыруға септігін тигізеді.

Келесі ең соңғы сұрақ сауалнамаға қатысушылардың өмір сүріп жатқан елді мекенмен байланыс деңгейін анықтауға бағытталды.

18-сурет – Респонденттердің өз болашағын қаламен байланыстыруы

Диаграммадан көріп отырғандай (18-сурет), сауалнамаға қатысқандардың көп бөлігі (53%) өз болашағын өздері тұратын моно-қаламен байланыстырады. Бірінші себеп отбасыларының, туысқандық қатынастағы адамдардың болуы. Одан бөлек 11% тұрғылықты жерінде қалуын басқа мекенге орын ауыстыруға тәуекелге бара алмайтынымен түсіндіреді. Алайда, алынған мәліметтерге сай, респонденттердің 27% болашақта басқа жаққа қоныс аударуды ойлап, жоспарлап жүрген ойларымен бөлісті. Көрсеткіш аз болғанмен, бұл ақпаратты назарға алу қажет. Себебі қоныс аударуға ниет білдіргендер қалада өмір сүру жағдайымен риза еместігін білдіретін бірден-бір көрсеткіш. Орыс ғалымдары О.А. Альбрехт және А.А. Тарадановтың зерттеу-

лері бойынша моноқалалардағы жанұялардың отбасылық әл-ауқатына қалақұраушы кәсіпорындар зор ықпал етеді. Өндірістік ортада «тұрмыстық жайлылықтың болмауы» отбасылардың әл-ауқатына кері әсерін тигізсе, «мамандық бойынша жұмыс істемеу» моноқалалық отбасының көңіл-күйіне ауыртпалық түсіреді екен (Альбрехт, 2018).

Осыған орай оның нақты себептерін анықтау үшін болшақта тереңдетілген сұхбат жүргізілгені дұрыс.

Қорытынды

Жамбыл облысының тұрақты даму мақсаттарына сәйкес әлеуметтік-экономикалық ахуалын

зерттеу барысында Қаратау, Жаңатас, Шу моноқалаларының тұрғындарының пікірлері алынып, эмпирикалық мәліметтерге статистикалық, салыстырмалы талдау жасалды. Зерттеу субъектілерінің – респонденттердің саны алдын-ала іріктеліп, негізгі зерттеу аудиториясын қалалардың көп адамдар шоғырланған көшелер, алаңдар, саябақтар, сауда орындары және жекелеген мекемелер құрады. Сауалнамаға қатысқан адамдар өз пікірлерімен еркін түрде бөлісіп, сауалнама сұрақтарына толықтай жауап берді. Зерттеу тобы далалық зерттеуді, яғни респонденттердің субъективті пікірлерін әлеуметтанулық зерттеудің әдіснамасына сәйкес жүргізіп, барлық процедуралардың дұрыс жүруін, соның ішінде мәліметтердің шынайы болуын қамтамасыз етуді қадағалады.

Респонденттердің көп бөлігі (23%) 39-58 жас аралығында болды. Демек осы жауап бергендер жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайына, өңірдің ахуалына дұрыс әрі объективті баға бере алатындардың қатарында деп санауға болады. Сонымен қатар бұл жастағы азаматтардың басым бөлігі жұмыс істеп, күнделікті өмірде қаланың тынысын білетін когортаның қатарында.

Үш моно-қаланың тұрғындарының басым бөлігі (40%) 30 жылдан артық уақыт өз елді мекендерінде тұрып жатқанын байқауға болады. Бұл өз кезегінде сауалнамаға қатысқандардың ішінде қаланың проблемалары туралы хабардар адамдар үлесінің жоғары екендігін дәлелдейді және ересек адамдардың шын мәнінде тұрғылықты жерлеріне, қоршаған ортасына (экологиясына), экономикалық дамуына бейжай қарамайтынын көрсетеді. Статистикалық талдаулардың нәтижесі көрсетіп отырғандай, барлық моно-қалалардың жауап берген тұрғындары 30 жылдан артық өмір сүріп жатыр.

Сауалнамаға қатысып, жауап бергендердің экономикалық жағдайын да тексеру зерттеу міндеттерінің бірі болды. Осыған орай олардың жеке басына шаққандағы айлық табысы туралы сұрақ қойылды. Респонденттердің көп бөлігі 100-200 мың теңге арасында (31%) және 60-100 мың теңге арасында (28%) табыс табатыны белгілі болды. сауалнамаға қатысқан 3 моно-қала тұрғындарының 3/1 бөлігі ең төменгі айлық жалақы алады. Аталған бюроның келесі ресми мәліметтеріне сүйенсек, Жамбыл облысының 2022 жылға көрсеткіштері бойынша орташа айлық жалақы мөлшері 254 646 теңгені құрайды. Республика көлеміндегі көрсеткіш төмендеу бол-

ғанымен, сауалнамаға қатысушылардың тек 15% ғана бұл статистикаға сәйкес келеді.

Қарастырылып отырған үш моно-қала тұрғындарының пікірінше қаланың жалпы дамуын бірінші кезекте жұмыс орындарымен қамтамасыз етуден бастау керек. Бұл жауапты 35% сауалнамаға қатысушылар таңдады. Жұмыс орындарының көп болуы моно-қаланың экономикасына оң септігін тигізетіні сөзсіз. Келесі шешімін табуы талап етіп отырған мәселе ол инфрақұрылым, дәлірек айтқанда көшелердің түр-келбетін реттеу. Тұрғындардың 31% қалалардың көшелерін жөндеу қажеттігін айтып отыр, соның ішінде жарық шамдарын орнату, жолдарға асфальт төсеу, арықтар салу және т.б. Сонымен қатар халықтың әл-ауқатының артуына, олардың өнімді еңбек етуіне, әлеуметтік байланыс орнатуына әрине қаланың көрікті жерлері әсер етеді. Осыған орай сауалнамаға қатысушылардың 29% қалалардағы демалыс орындарын көбейтуді ескертті. Соның ішінде саябақтар, алаңдар, ойын-сауық кешендері. Одан бөлек кейбір респонденттер жекелеген пікірлерін жазып, жастарға спорт кешендерінің аз немесе жұмыс істемейтіні туралы хабардар етті.

Сауалнама барысында алынған мәліметтерге сүйенсек, моно-қалалардың экономикасын жақсартуды тұрғындар келесі жолда көреді: 66% – жұмыс орнын көбейту. Жоғарыда келтірілген сұрақпен корреляция жасай отыра, осы проблеманың халық үшін аса маңызды екенін көре аламыз. Демек, билік халықты жұмыспен қамтамасыз ету мәселесін бірінші кезекке қою қажет екені белгілі болып отыр; 36% – коррупцияны жою. Яғни тікелей не болмаса жанама түрде бұл қоғам індетімен кезіккен адамдардың пікірі зерттеу үшін өте маңызды; 34% – баспана проблемасын шешу.

Сауалнамаға қатысушылар өз жерлерінің экологиясы туралы пікірлерімен бөлісті. Алынған мәліметтерге сәйкес экологияны жақсартудың бірден-бір жолы, басым көпшілігінің (69%) жауабы бойынша, қоқыс тастамаудан басталу қажет. Бұл қоғамның мәдени капиталын жоғарылату қажеттігін көрсетеді. Айналасын таза ұстаған адам қоғамда өмір сүріп жатқан азаматтардың құқығын, құндылықтарын сыйлайтын адам екені сөзсіз. БҰҰ тұрақты даму мақсаттарының ішінде жаһандық азаматты тәрбиелеу мәселесі көтеріледі. Жаһандық азамат бұл тек локальді, яғни өз үйін, қаласын, мемлекетін ғана емес, әлемге жаны ашып, іс-әрекетінің нәтижесі бүкіл әлемдік тіршілік цикліне әсер ететінін білетін,

сезінетін адам. Осы жолда жаһандық күзiреттiлiктердi адам бойында қалыптастырып, дамыту Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асырушы мемлекеттердiң өзектi проблемаларының бiрi. Сауалнамаға қатысушылардың 35% балабақша, мектеп жасынан бастап балаларды қоршаған ортаны аялауға тәрбиелеу қажет екенiн айтып отыр. Бұл ретте экологиялық тәрбиелеу тек бiлiм беру ұйымдарында емес, бiрiншi кезекте отбасыдан басталатынын атап өту қажет. Қарастырылып отырған екi нұсқаның да түбiрi қоғамның ең маңызды әрi кiшi бөлшегi отбасыдан, отбасы құндылықтарынан бастау алатынын көре аламыз. Демек, проблема қоғамның тұрақтылығын сақтауға бағытталған оның нормаларымен жүруде емес, отбасындағы дұрыс әдеп, қарым-қатынасқа негiзделген ата-ана моделiн қалыптастыруда деп тұжырымдауға болады.

Зерттеу тобы үш моно-қала тұрғындарының пiкiрлерiн сауалнама арқылы бiлiм, эмпирикалық мәлiметтерге қол жеткiздi. Алынған мәлiметтер қалалардағы негiзгi проблемаларды анықтап, тiкелей халықтың аузынан естiген ақ-

паратқа негiзделiп талдау жасады. Зерттеудiң мақсаты өңiрлердiң экономикалық және экологиялық мәселелер туралы жалпылама пiкiрлердi жинап, талдау болды. Осы орайда кейбiр сұрақтарды тереңiрек зерттеп, соның iшiнде сапалық әдiстердi қолданып әлеуметтанулық зерттеулер сериясын жүргiзудi ұсынады. Мысалға, жегiлiктi атқарушы билiкке, медициналық қызметтерге халық көңiлiнiң толмауын, фактiлерiн жеке кейстер ретiнде қарастырса, ал жұмыс орындарының қай бағытта өсуiн бiлу үшiн және экологиялық тәрбие туралы ойларын толығырақ зерттесе валидтi (талдауға жарамды) мәлiметтер алуға болатыны анық.

Алғыс

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары бiлiм министрлiгiнiң қаржылық қолдауымен, АР14870750 «Жамбыл облысының шағын қалаларын тұрақты дамытудың тиiмдi үлгiлерiнiң концептуалды негiзiн жасау» гранттық жобасы аясында орындалды.

Әдебиеттер

- Альбрехт О.А., Тараданов А.А. Условия и факторы семейного благополучия моногорода: производственные аспекты // *Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Политические, социологические и экономические науки.* – 2010. – №3(9). – С. 16-26. <https://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-i-factory-semeynogo-blagopoluchiya-monogoroda-proizvodstvennye-aspekty>
- Бейсенова Ә.С., Алиаскаров Д.Т. Шет елдер тәжірибесі негізіндегі монокалалардың даму үлгісі. «*Географияның қазіргі мәселелері: білім беру, ғылым, тәжірибе*» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – 2015. – 403 б.
- Бюро национальной статистики. Численность и заработная плата работников в Республике Казахстан. Сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. – 2023. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications>
- Wagner M., Growe A. Research on Small and Medium-Sized Towns: Framing a New Field of Inquiry // *World.* – 2021. – Vol. 2(1). – P. 105-126.
- González-García S., Rama M., Cortés A., García-Guaita F., Núñez A., Louro L.G., Moreira M.T., Feijoo G. Embedding environmental, economic and social indicators in the evaluation of the sustainability of the municipalities of Galicia (northwest of Spain) // *Journal of Cleaner Production.* – 2019. – Vol. 234. – P. 27-42.
- Čiegis R., Gineitiene D. Participatory aspects of strategic sustainable development planning in local communities: Experience of Lithuania // *Ukio Technologinis ir Ekonominis Vystymas.* – 2008. – Vol. 14. – № 2. – P. 107-117.
- Dariah A.R., Salleh M.S., Saniff S.B.M., Ernawati. Comparative study of sustainable development planning in Southeast Asia countries // *International Journal of Sustainable Development and Planning.* – 2020. – Vol. 15. – № 2. – P. 469-476.
- Inform.kz ақпараттық порталы. В 2023 году в Жамбылской области планируют газифицировать 22 села. [inform.kz ақпараттық порталының сайты.](https://www.inform.kz/ru/v-2023-godu-v-zhambylskoy-oblasti-planiruyut-gazificirovat-22-sela_a4030808) – 2023. https://www.inform.kz/ru/v-2023-godu-v-zhambylskoy-oblasti-planiruyut-gazificirovat-22-sela_a4030808
- Kunanbaeva K., Rahimova S., Titkov A., Goncharenko L. The “smart city” concept as a strategy for managing the infrastructure of a single-industry town // *Materials of the E3S Web of Conferences.* – 2020. – Vol. 164. – № 03049.
- ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. Қазақстан Республикасын газдандырудың 2015-2030 жылдарға арналған бас схемасы. ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінің сайты. – 2022. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400001171>
- Lopez-Carreiro I., Monzon A. Evaluating sustainability and innovation of mobility patterns in Spanish cities. Analysis by size and urban typology // *Sustainable Cities and Society.* – 2018. – Vol. 38. – P. 684-696

Maimurunova A., Kazbekov T., Myrzabek Z., Shugaipova Z., Saparova B., Zhugunissova Z. Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2022. – Vol. 13(3). – P. 707 – 720.

Maslennikov A., Egorov A., Zubkov I. Socio-environmental problems of single-industry towns and some ways of their solution // *Materials of the International Conference on Advanced Studies in Social Sciences and Humanities in the Post-Soviet Era*. – 2018. – Vol.55. – № 01005.

Moles R., Foley W., Morrissey J., O'Regan B. Practical appraisal of sustainable development – Methodologies for sustainability measurement at settlement level // *Environmental Impact Assessment Review*. – Vol. 28. – № 2–3. – P. 144-165.

Национальный банк РК. Кредиты банковского сектора в экономике. Сайт Национального банка РК. – 2023. <https://www.nationalbank.kz/ru/news/kredity-bankovskogo-sektora-ekonomike>

Nurgaliev A., Karimbergenova M., Moldashbayeva L., Kashuk L., Soltangazinov A., Jrauova K. Sustainable development of single-industry towns as a factor of economic stabilization // *Reports of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. – 2019. – Vol. 5. – № 327. – P. 162–170.

Pyzhova Yu. I. Sustainable development of single-industry towns in Siberia and the Russian Far East: what is the price of regional economic growth? // *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. – 2020. – Vol. 13(4). – P. 582-590.

Rubtsov G., Litvinenko A. Development of single-industry towns as a factor of economic and regional growth // *Materials of the E3S Web of Conferences*. – 2020. – Vol. 208. – № 08005.

Ұлттық статистика бюросы. Халықтың миграциясы. ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Ұлттық статистика бюросының сайты. – 2023. <https://stat.gov.kz/ru/region/zhambyl/spreadsheets/?industry=&year=&period=&name=10723>

References

Albreht O.A., Taradanov A.A. (2018) Usloviya i faktori semeinogo blagopoluchiya monogoroda: proizvodstvennie aspekti [Conditions and factors of family well-being of a single-industry town: production aspects]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Politicheskie, sociologicheskie i ekonomicheskie nauki*, vol. 3, no 9, pp. 16-26. <https://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-i-factory-semeynogo-blagopoluchiya-monogoroda-proizvodstvennye-aspekty>

Beisenova A.S., Aliaskarov D.T. (2015) Shet elder tajiribesi negizindegi monoqalalardyn damu ulgisi [Model of development of single-industry towns based on the experience of foreign countries]. *Geografianyn qazirgi maseleleri: bilim beru, gylym, tajiribe" halyqaralyq gylym – tajiribelik konferensia materialdary*, pp. 403.

Byuro nacionalnoi staitiki (2023) Chislennost i zarabotnaya plata rabotnikov v Respublike Kazahstan [Number and salary of employees in the Republic of Kazakhstan]. *Sait Byuro nacionalnoi staitiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK*. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications>

González-García S., Rama M., Cortés A., García-Guaita F., Núñez A., Louro L.G., Moreira M.T., Feijoo G. (2019) Embedding environmental, economic and social indicators in the evaluation of the sustainability of the municipalities of Galicia (northwest of Spain). *Journal of Cleaner Production*, vol. 234, pp. 27-42.

Čiegis R., Gineitiene D. (2008) Participatory aspects of strategic sustainable development planning in local communities: Experience of Lithuania // *Ukio Technologinis ir Ekonominis Vystymas*, vol. 14, no 2, pp. 107-117.

Dariah A.R., Salleh M.S., Saniff S.B.M., Ernawati. (2020) Comparative study of sustainable development planning in Southeast Asia countries. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, vol. 15, no 4, pp. 469-476.

Inform.kz aqparattyq portaly. (2023) 2023 godu v Jambylskoi oblasti planiruyt gazifisirovat 22 sela [22 villages are planned to be gasified in Zhambyl region in 2023]. *Inform.kz aqparattyq portalynyn saity*. https://www.inform.kz/ru/v-2023-godu-v-zhambylskoy-oblasti-planiruyut-gazificirovat-22-sela_a4030808

Lopez-Carreiro I., Monzon A. (2018) Evaluating sustainability and innovation of mobility patterns in Spanish cities. *Analysis by size and urban typology, Sustainable Cities and Society*, vol. 38, pp. 684-696.

Kunanbaeva K., Rahimova S., Titkov A., Goncharenko L. (2020) The “smart city” concept as a strategy for managing the infrastructure of a single-industry town. *Materials of the E3S Web of Conferences*, vol. 164, no 03049.

Maimurunova A., Kazbekov T., Myrzabek Z., Shugaipova Z., Saparova B., Zhugunissova Z. (2022) Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region. *Journal of Environmental Management and Tourism*, vol. 13, no 3, pp. 707 – 720.

Maslennikov A., Egorov A., Zubkov I. (2018) Socio-environmental problems of single-industry towns and some ways of their solution. *Materials of the International Conference on Advanced Studies in Social Sciences and Humanities in the Post-Soviet Era*, vol. 55, no 01005.

Moles R., Foley W., Morrissey J., O'Regan B. (2008) Practical appraisal of sustainable development–Methodologies for sustainability measurement at settlement level. *Environmental Impact Assessment Review*, vol. 28, no 2–3, pp. 144-165.

Nacionalnii bank RK (2023) Krediti bankovskogo sektora v ekonomike [Loans from the banking sector in the economy]. *Sait Nacionalnogo banka RK*. <https://www.nationalbank.kz/ru/news/kredity-bankovskogo-sektora-ekonomike>

Nurgalieva A., Karimbergenova M., Moldashbayeva L., Kashuk L., Soltangazinov A., Jrauova K. (2019) Sustainable development of single-industry towns as a factor of economic stabilization. *Reports of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, vol. 5, no 327, pp. 162–170.

QR normativtik quyqytyq aktileriniń aqparattyq-quyqytyq júesi (2022). Qazaqstan Respýblikasyn gazdandyrdyń 2015-2030 jyldarǵa arnalǵan bas shemasy [General scheme of gasification of the Republic of Kazakhstan for 2015-2030]. *QR normativtik quyqytyq aktileriniń aqparattyq-quyqytyq júesinin saıty*. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400001171>

Pyzhova Yu. I. (2020) Sustainable development of single-industry towns in Siberia and the Russian Far East: what is the price of regional economic growth? *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, vol.13, no 4, pp. 582-590.

Rubtsov G., Litvinenko A. (2020) Development of single-industry towns as a factor of economic and regional growth. *Materials of the E3S Web of Conferences*, vol. 208, no 08005.

Ultyq statisika búrosy (2023). Halyqtyń mıgrasiyası [Population migration]. *QR Ultyq ekonomika ministrliginiń Ultyq statisika búrosynyn saıty*. <https://stat.gov.kz/ru/region/zhambyl/spreadsheets/?industry=&year=&period=&name=10723>

Wagner M., Grove A. (2021) Research on Small and Medium-Sized Towns: Framing a New Field of Inquiry. *World*, vol. 2, no 1, pp. 105-126.